

BALÁZS ISTVÁN MIKLÓS

Kerekasztal-tárgyalások Lengyelországban

Korabeli kritikák és magyar ellenzéki recepciók

Az 1980-as évek végére a szocialista blokk meghatározó hatalmához, a Szovjetunióhoz hasonlóan a kelet-közép-európai államoknak is szembe kellett nézniük az égetően szükséges gazdasági struktúraváltás mellett azzal is, hogy elkerülhetetlené váltak a társadalmi-politikai változtatások. Az érintett rezsimek igyekeztek legalább azt elkerülni, hogy ezen átalakításokat párhuzamosan, egyidejűleg kelljen megvalósítaniuk, ám nyugati hitelezőik egyértelművé tették, hogy a fizetőképesség megítélésakor politikai döntést (is) fognak hozni.

A rendszerváltásra Lengyelországban tárgyalásos úton, államhatalom és ellenzék kompromisszuma alapján került sor, mely úgynevezett kerekasztal-tárgyalások eredményeként született meg. Az egyeztetések az átalakulás békés (legalábbis az erőszakos konfrontációt elkerülő) megvalósításán túl a politikai-gazdasági hatalom újraelosztását, valamint a politikai szféra határvonalainak átrajzolását is szolgálták. Az ezeken belülré kerülők kedvező esélyekkel vághattak neki az építkezésnek az új, pluralista rendszerben, míg a kerekasztal-tárgyalásokból kimaradó, így légüres térbe szoruló csoportok többségében ledolgozhatatlan hátrányba kerültek a későbbi versenyben is. Jelen tanulmányban a lengyel tárgyalásos rendszerváltás történetét ez utóbbi szervezetek kritikáinak fényében mutatom be, illetve kitérek az események korabeli magyarországi recepciójának egy-egy meghatározó elemére is.

A lengyel kerekasztal-tárgyalások

A nagypolitikai háttérrel biztosító Szovjetunió eresztékeinek egyre hangosabb recsegése¹ – mely ugyanakkor növelte a kelet-közép-európai államok gazdasági és politikai mozgásterét² – és a gazdasági helyzet fokozódó kilátástalansága elkerülhetetlené tette a Lengyel Egyesült Munkáspárt (Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, magyar rövidítésben LEMP)³ vezetői számára, hogy elismerjék, mélyreható változtatások szükségesek. Apró, kiigazító jellegű intézkedéseik immáron elégtelen voltát saját maguk idézték elő a hadiállapottal (1981. december 13. – 1983. július 22.), amely véget vetett a rendszer megreformálhatóságába vetett hitnek.⁴ A Wojciech Jaruzelski (1981 októberétől a LEMP Központi Bizottságának első titkára, 1985 novemberéig miniszterelnök, majd az Államtanács elnöke) vezette államirányítás ugyanakkor a hadiállapot feloldását követően, még ha leginkább csak kísérleti jelleggel is, de hozott olyan intézkedéseket,⁵ melyekkel a rendszerváltás időszakára sikerült a társadalomban olyan mértékben csökkenteni a feszültséget, hogy a radikális ellenzéki hangok helyett a konstruktívak leljenek táptalajra. A LEMP vezetői mindennek tudatában láttak hozzá

¹ A szovjet hatalmi tömb erodálódásának számos aspektusa közül e helyütt csak egyetlen, sok esetben nem kellő hangsúlyt kapó tényezőt emelnék ki, mégpedig az informatika területén lezajló forradalmi változásokra történő felcsatlakozási kísérlet kudarcát.

² SZALAI Erzsébet: A létezett szocializmus – és tanulságai. In: KRAUSZ Tamás-SZIGETI Péter (szerk.): *Államszocializmus. Értelmezések – viták – tanulságok*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2007. 62.

³ Fontos szem előtt tartani, hogy a Lengyel Népköztársaságban csupán kvázi-egypártrendszer működött. A LEMP megkérdőjelezhetetlen dominanciája mellett szövetséges pártok – az Egyesült Néppárt (Zjednoczone Stronnictwo Ludowe) és a Demokrata Párt (Stronnictwo Demokratyczne) – is helyet foglaltak az országgyűlésben, ráadásul a rendszerváltás időszakában egyre inkább önjáróvá váltak, a mérleg nyelveként újrapozicionálva magukat.

⁴ Jerzy EISLER: *The „Polish Months”. Communist-ruled Poland in Crisis*. IPN, Warsaw, 2019. 110–111.

⁵ Idesorolható például az egyéni gazdálkodók tulajdonjogának rendezése, vagy éppen az ombudsmani intézmény pártállamtól merőben szokatlan létrehozása, még ha a pozíciót betöltő Ewa Łętowska mozgásterét nem is volt mentes a korlátoktól. Uo. 111.

a szükséges reformok szempontjából potenciálisan tárgyalóképes és kompromisszumkész ellenzéki mezőny feltérképezéséhez. Az „előválogatás”, melynek központi eleme volt az oppozíció konstruktívakra és radikálisokra történő felosztása, legkésőbb az 1986-os amnesztiarendeletről⁶ kezdetét vette,⁷ azonban a Kerekasztalig⁸ vezető út így is igen göröngyösnek bizonyult.

1988 januárjától már folyamatosak voltak az államhatalom és az ellenzék képviselői közti tárgyalások, eleinte a Szolidaritás szakszervezetet vezető Lech Wałęsa megbízottjaként dolgozó Andrzej Stelmachowski,⁹ illetve Józef Czyrek, a LEMP Központi Bizottsága titkára részvételével.¹⁰ Ezzel párhuzamosan a gazdaság állapota tovább súlyosbodott, többek közt elszabadult az infláció,¹¹ mindez 1980–1981 óta először váltott ki tömeges sztrájkokat. Az 1988 áprilisában kezdődő és egészen nyár végéig húzódó munkabeszüntetések keretében mindenekelőtt béremelést és a Szolidaritás legalizálását követelték. Az elégedetlenség hullámaait az Összlengyelországi Szakszervezeti Szövetség (Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych)¹² is gerjesztette, amely

⁶ A politikai foglyok szabadon bocsátása tette lehetővé Lengyelország újbóli IMF-csatlakozását az 1950-es kilépést követően.

⁷ Cecylia KUTA: Polityczne konstruowanie „okrągłego stołu” [A "kerekasztal" politikai felépítése]. *Biuletyn IPN*, 2019/4. 36–37.

⁸ A kifejezést az ellenzékkel folytatandó tárgyalásokra elsőként Jaruzelski használta, a LEMP KB VII. kongresszusán, 1988 júniusában, a társaságokkal és egyesületekkel kapcsolatos új törvény megalkotását megelőző „nyílt párbeszéd” szükségességéről szóló beszédében. Antoni DUDEK: *Pierwsze lata III Rzeczypospolitej. 1989–2001*. [A III. köztársaság első évei. 1989–2001.] Arkana Historii, Kraków, 2004. 20.

⁹ Andrzej Stelmachowski (1925–2009) jogász, a második világháború alatt a Honi Hadsereg tagja, a tárgyalások időszakában a varsói Katolikus Értelmiségi Klub (Klub Inteligencji Katolickiej) elnöke volt.

¹⁰ TISCHLER János: Lengyelország – 1989. *Beszélő*, 1999/10. 141.

¹¹ Az infláció mértéke csak az 1988-as év során több mint száz százalékkal emelkedett. Dennis VNENCHAK: *Lech Walesa and Poland (Impact Biography)*. Franklin Watts, New York, 1994. 132.

¹² Az Alfred Miodowicz vezette állami szakszervezetet 1984-ben a Szolidaritás ellensúlyozására hozták létre, így kezdetben szinte teljes mértékben támogatta és követte a LEMP által diktált aktuális irányvonalat. 1987 márciusában azonban vezetősége publikált egy nyilatkozatot, melyben nyíltan kritizálták a kormány által meghirdetett reformterveket. Andrzej GARLICKI: *Karuzela. Rzecz o Okragłym Stole*. [Körhinta. Tétel a Kerekasztalról.] Czytelnik, Warszawa, 2003. 15.; Andrzej PACZKOWSKI: *Fél évszázad Lengyelország történetéből. 1939–1989*.

augusztusban további sztrájkokat szervezett Sziléziában, majd a Tengeremelléken is.¹³ A helyzet nyár végére útelágazáshoz érkezett: a nem csillapodó ellenállás miatt az Országos Honvédelmi Bizottság¹⁴ augusztus 20-án kiadta a rendkívüli állapot bevezetését előkészítő rendeleteket a hadseregnek és az államigazgatásnak.¹⁵ Az államhatalom és a Szolidaritás 1980 augusztusában és 1981 márciusában már kilábalt egy-egy hasonló válsághelyzetből tárgyalásos úton, 1956, 1968, 1970, 1976 és 1981 példája azonban arra emlékeztetett, hogy a társadalmi robbanással fenyegető szituációk erőszakos semlegesítésében a lengyel vezetésnek jóval nagyobb tapasztalata van, mint a hasonló helyzetek konszenzusos feloldásában. Wałęsa ebben a helyzetben érte el a sztrájkok beszüntetését, a potenciális vérontás megelőzése mellett a Czesław Kiszczak belügyminiszterrel folytatandó egyeztetések előzetes feltételét is teljesítve.¹⁶ Lengyelországban tehát a politikai és gazdasági instabilitás kulminálódásához, ezáltal pedig a régóta halogatott érdemi tárgyalások megkezdéséhez az 1988-as sztrájkok révén ugyan nagymértékben hozzájárult a társadalmi nyomásgyakorlás, ám magát a rendszerváltást ez esetben is felülről szervezték és koordinálták. Sem az államvezetés, sem pedig az ellenzék nem egy konkrét, alulról jövő kezdeményezést karolt fel.¹⁷ A tömegeknek a lengyel rendszerváltásban játszott szerepét ezért jómagam a szakirodalomban megjelenő két sarkos értékelés között, a teljes passzivitás és a szocializmus ösz-

1956-os Intézet, Budapest, 1997. 357.; Antoni DUDEK: *Historia polityczna Polski. 1989–2005.* [Lengyelország politikatörténete, 1989–2005.] Arkana Historii, Kraków, 2016. 18.

¹³ Tischler JÁNOS: I. m. 141.

¹⁴ A Lengyel Népköztársaság Minisztertanácsának 1959-ben létrehozott, védelmi ügyekkel foglalkozó bizottsága. Felhatalmazása volt az összes, honvédelmi feladatot ellátó állami szerv munkájának felügyeletére és koordinálására. Az állambiztonságot közvetlenül fenyegető veszély esetén teljhatalmat kaphatott, élén a LEMP első titkárával.

¹⁵ Andrzej PACZKOWSKI: I. m. 372.

¹⁶ Antoni DUDEK: *Pierwsze lata III Rzeczypospolitej.* I. m. 21–22.

¹⁷ KRAUSZ Tamás: Előszó helyett – A rendszerváltás mint rendszerlegitimáció? In: KRAUSZ Tamás–MITROVITS Miklós–ZAHORÁN Csaba (szerk.): *Rendszerváltás és történelem. Tanulmányok a kelet-európai átalakulásról.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2010. 15.

szeomlásában játszott kulcsszerep közti skálán vélem helyesnek meghatározni.¹⁸ Hangsúlyozandó továbbá a Szovjetunió szerepe a tárgyalások megkezdésében, hiszen a hatalommegosztásra irányuló egyeztetésekhez már csak Lengyelország geopolitikai jelentősége és az átalakulás terén játszott úttörő szerepe miatt is szükség volt a gorbacsovi vezetés jóváhagyására.

Kiszczak és Wałęsa 1988. augusztus végétől zajló tárgyalásainak alapját az a javaslatcsomag képezte, melyet korábban Stelmachowski nyújtott át Wałęsa másik jobbkezevel, Bronisław Geremekkel közösen Czyreknek a Kerekasztalnál megvitatandó témakörökről, köztük a Szolidaritás legalizálásáról és a társadalmi-politikai pluralizmusról.¹⁹ Az eredetileg 1988 októberére tervezett kerekasztal-tárgyalások megkezdését több tényező is hátráltatta: egyrészt a pártvezetés halogatta a politikai és szakszervezeti pluralizmusról nyilatkozó álláspont elfogadását, másrészt mindeközben miniszterelnökváltás is történt.²⁰ Így a megbeszéléseket még hónapokig nem sikerült megkezdeni. Az állampárt prominenseinek többsége nem volt hajlandó belemenni a Szolidaritás legalizálásába – holott ez szintén a tárgyalások megkezdésének feltétele volt²¹ –, míg a Zbigniew Messnert 1988. szeptember 27-én váltó kormányfő, Mieczysław Rakowski már első sajtókonferenciáján megfogalmazta elhíresült kijelentését, melynek lényege szerint a lengyeleket a Kerekasztalnál jobban érdekli az, mi jut a saját asztalukra.²² Az idő azonban az ellenzéknek kedvezett, mivel egyrészt novemberben Wałęsa fölényes győzelmet aratott az Összlengyelországi Szakszervezeti Szövetséget

¹⁸ Michał PRZEPERSKI: A hadiállapot hosszú árnyéka. 1989-ben miért nem történt vérontás Lengyelországban? *Múltunk*, 2019/3. 108.

¹⁹ Antoni DUDEK: *Pierwsze lata III Rzeczypospolitej*. I. m. 20.

²⁰ Zbigniew Messnernek az 1987-es, a Lengyel Népköztársaság történetének legalacsonyabb részvételét hozó népszavazás, valamint az 1988-as sztrájkok miatt kellett lemondania.

²¹ Reinhold VETTER: *Jak Lech Wałęsa przechytrzył komunistów*. [Ahogy Lech Wałęsa túljárt a kommunisták eszén.] Wydawnictwo W. A. B.–Grupa Wydawnicza Foksal, Warszawa, 2013. 257.

²² Andrzej GARLICKI: I. m. 167. Lengyelül: „Polaków mniej interesuje »okragły stół«, a bardziej suto zastawiony.”

vezető Alfred Miodowiczcsal folytatott televíziós vitában,²³ ily módon tovább növelve népszerűségét, másrészt pedig a Szolidaritás időt nyert megtépzott szervezeti infrastruktúrájának újbóli kiépítésére.²⁴ E folyamat csúcspontjaként december 18-án felállt a Wałęsa személye körül tömörülő Állampolgári Bizottság (Komitet Obywatelski).²⁵ Ennek szükségességére Jan Józef Lipski, az újjászülető Lengyel Szocialista Párt (Polska Partia Socjalistyczna) vezetője akaratlanul is rámutatott már bő egy évvel korábban, mikor úgy fogalmazott, hogy bár a Szolidaritás nagyon sok tekintetben pártszerűen működik, a berkein belüli számos különféle ideológia miatt egészében soha nem válhat párttá.²⁶ Noha az Állampolgári Bizottság sem kifejezetten párt szerepet töltött be, megalakulásával intézményes formát öltött egy sajátos ellenzéki elit, melynek attribútuma maga a Kerekasztal lett.²⁷ A Szolidaritás egyre szűkülő politikai tömbjén kívüli csoportok nem válhattak az államvezetés tárgyalópartnerévé, így a rendszerváltás formálóivá sem. A választóvonal a konstruktív és a radikális ellenzék között azonban sokszor egészen vékony volt. A Szabadság és Béke (Wolność i Pokój), valamint a Független Diákszövetség (Niezależne Zrzeszenie Studentów) képviselői még Wałęsa személyes meghívására vettek részt az Állampolgári Bizottság alakuló ülésén, hogy később mindkét szervezet a ke-

²³ A vita szövegét kissé rövidítve magyar nyelven is közzölték: *Hitel*, 1989/2. 45–49. A két szakszervezeti vezető vitája révén Lech Wałęsa, az ellenzék vezető személyisége példátlan sajtónyilvánosságot kapott, a televízió képernyőjén élő adásban történő megjelenésével a hatalom kvázi legitim tárgyalópartnernek ismerte el.

²⁴ Antoni DUDEK: *Pierwsze lata III Rzeczypospolitej*. I. m. 50–51.

²⁵ Rafał OPULSKI: *Gracze, szulerzy i wiatr zmian. O negocjacjach przy „okrągłym stole”*. [Játékosok, hamiskártyások és a változása szele. Tárgyalások a „Kerekasztalnál”.] *Biuletyn IPN*, 2019/4. 44.

²⁶ Łukasz GARBAL: *Inicjatywa odbudowy PPS w kraju w roku 1987. Rekonstrukcja i analiza źródłowa*. [Kezdeményezés 1987-ben a PPS újjáalakítására. Rekonstrukció és forráselemzés.] In: Maciej ŻUCZKOWSKI–Kamil PIŚKALA (red.): *O niepodległość i socjalizm. Studia i szkice z dziejów Polskiej Partii Socjalistycznej*, [Függetlenségről és szocializmusról. Tanulmányok és vázlatok a Lengyel Szocialista Párt történetéből.] IPN, Warszawa, 2020. 431.

²⁷ Wałęsa szakszervezeti vezetőből politikussá válásának a fiatal ellenzéki nemzedék által igencsak rossz szemmel nézett folyamata már jóval korábban megindult. Michał PRZEPERSKI: I. m. 109.

rekasztal-tárgyalásokkal szembeni tüntetések meghatározó szereplőjévé váljon.²⁸

A tárgyalások előtt tornyosuló utolsó akadályok egyike 1989 januárjában, a LEMP Központi Bizottságának X. Plenumán hátrult el, mikor is elfogadták *A LEMP KB álláspontját a politikai és a szakszervezeti pluralizmus kérdésében* című dokumentumot, ezzel hosszas halogatás után végül szembenézve a kapukon dörömbölő átalakulással.²⁹ A tárgyalások konkrét résztvevőinek kiválasztása azonban számos kérdést vetett fel mindkét oldalon. A hatalom szempontjából az ellenzéki „casting” felelőse Czesław Kiszczak³⁰ és az Állambiztonsági Szolgálat (Służba Bezpieczeństwa) volt, melynek tevékenységét ugyan kísérték kudarcok,³¹ ám összességében mégis sikeresnek bizonyultak az ellenzék további megosztásában. Ehhez segítséget kaptak magától a Szolidaritástól is, melynek tagságát már a tárgyalások pusztá ténye is polarizálta.³² A potenciális ellenzéki résztvevők kellően konstruktívakra, illetve a megegyezés akadályozóira történő felosztása – melyet ráadásul maga Wałęsa és legközelebbi bizalmasai végeztek el – az így kialakult belső, a szakszervezeti

²⁸ Ryszard TERLECKI: „Solidarność”. *Dekada nadziei 1980–1989*. [„Szolidaritás”. A remény évtizede 1980–1989.] IPN, Warszawa, 2010. 149.

²⁹ Ez az állásfoglalás azonban leginkább az Állampolgári Bizottságnak szóló megerősítésként fogható fel, hiszen Lengyelországban a pártalapítási láz csupán jóval később, az 1990. július 28-án életbe lépett 312. számú, a politikai pártokról szóló törvénnyel szökkent szárba. TALAS Péter: Rendszerváltás és többpártrendszer Lengyelországban I. *Társadalmi Szemle*, 1993/5. 50.

³⁰ Jan Olszewski (1930–2019) – a Szolidaritás jogi szakértője, az Állampolgári Bizottság egyik alapítója, a kerekasztal-tárgyalások résztvevője, 1991 és 1992 között miniszterelnök – visszaemlékezése szerint a tárgyalóasztal mellett helyet foglalható személyekről egyedüli autoritásként a belügyminiszter döntött. Justyna BŁAŻEJOWSKA: Partnerzy z Solidarności mieli być „ubabrani”. Jan Olszewski o strategii komunistów dojszcia do ugody. [A Szolidaritás delegálta tárgyalópartnereket „fel kellett öltöztetni”. Jan Olszewski a kommunisták előkészületi stratégiájáról.] *Biuletyn IPN*, 2019/4. 10–12.

³¹ Jacek Kuroń és Adam Michniket például sehogyan sem sikerült kizárniuk a tárgyalásokból, hiába tüntették fel nevüket a szélsőségesnek ítélték feketelistáján. TISCHLER János: I. m. 142.

³² Rafał OPULSKI: I. m. 49–50.

és a politikai szárny közötti,³³ illetve az utóbbin belül húzódó törésvonalakat csak tovább mélyítette.³⁴

Kiszczak és Wałęsa végül 1989. január 27-én egyezett meg a Kerekasztalnál összeülők névsorában: hűsz főt adott az ellenzék, tizennégyet a kormánykoalíció, hatot az Össz Lengyelországi Szakszervezeti Szövetség,³⁵ szintén tizennégyen pedig „független szaktekintélyként”³⁶ kaptak meghívót. Ezenkívül megfigyelőként a katolikus³⁷ és az evangélikus egyház is képviseltette magát, Bronisław Dembowski³⁸ és Alojzy Orszulik,³⁹ illetve Janusz Narzyński⁴⁰ személyében.⁴¹ A lengyel katolikus egyház célját és feladatait a kerekasztal-tárgyalásokat illetően Franciszek Macharski krakkói érsek – állambiztonság jelentések szerint – a

³³ A majdani feldarabolódást előrevetítő, a rendszerváltás időszakában különösen élesen kirajzolódó törésvonalak lényegében a kezdetektől megfigyelhetők voltak az 1980 nyarának végén megszülető és villámgyorsan hatalmassá duzzadó szakszervezeten belül.

³⁴ TÁLAS Péter: I. m. 50–51.

³⁵ Érdekesség, hogy a szervezet ezzel párhuzamosan rendszeresen demonstrált a kerekasztal-tárgyalásokkal szemben, leghangosabban a záróülés televíziós közvetítése alatt. Antoni DUDEK: *Reglamentowana rewolucja*. [Szabályozott forradalom.] Arkana Historii, Kraków, 2004. 268.

³⁶ Közülük öten is az Állampolgári Bizottság sorait erősítették.

³⁷ A lengyel katolikus egyház illetén megkerülhetlenné válásában tradicionálisan erős társadalmi beágyazottságán túl óriási szerepet játszott Karol Wojtyła krakkói bíboros-érsek 1978-as pápává választása, II. János Pálként végigjárt három lengyelországi zarándoklata, és az a közvetítői-nyomásgyakorló szerepvállalása, melynek szellemében 1987 elején Jaruzelskit fogadta a Vatikánban.

³⁸ Bronisław Dembowski (1927–2019) a kerekasztal-tárgyalások időszakában a Varsóban működő Pápai Hittudományi Kar dékánja, egyetemi docens, a Lengyel Katolikus Karizmatikus Megújulás főkaplánja.

³⁹ Alojzy Orszulik (1928–2019) a megbeszélések idején a Lengyel Püspöki Konferencia sajtóosztályának vezetője, a Társadalmi Kommunikáció Pápai Tanácsának konzultánusa, a lengyel állam és egyház kapcsolatát szabályozó törvény előkészítésén dolgozó bizottság, valamint a Vatikán és a Lengyel Népköztársaság közti diplomáciai kapcsolatok kiépítésén munkálkodó, a Szentszék és a Lengyel Püspöki Konferencia működtette vegyes bizottság tagja.

⁴⁰ Janusz Narzyński (1928–2020) a lengyel evangélikus-augsburgi egyház püspöke 1975 és 1991 között – ebbéli minőségében üdvözölte a hadiállapot bevezetését –, a Lengyel Ökumenikus Tanács elnöke 1983-tól 1986-ig. Az államvezetés támogatójaként sokat tett a Lengyel Népköztársaság külföldi imázsának javításáért.

⁴¹ Antoni DUDEK: *Pierwsze lata III Rzeczypospolitej*. I. m. 32.

következőképpen foglalta össze egy 1989. március 22-i konferencián: „Az egyház képviselői folyamatosan jelen vannak az ülések során, azonban kizárólag megfigyelőként [...] A Kerekasztal az ország minden konstruktív szereplőjének megegyezéséhez kell hogy vezessen. Annak érdekében, hogy e lehetőséget ne pazaroljuk el, megfontoltságra és nyugalomra van szükség. E cél eléréséhez feltétlenül szükség van a papságra is, melynek tagjaitól ebben a helyzetben bármiféle felelőtlen, átpolitizált, rosszmájú, vagy a társadalom hangulatát felkavaró lépés teljességgel elfogadhatatlan.”⁴²

1989. február 6-án a Varsói Helytartói Palotában, a Miniszterelnöki Hivatal épületében kezdődtek meg a tárgyalások, melyek három bizottságban (gazdaság- és társadalompolitika, szakszervezeti pluralizmus, politikai reformok), valamint ezek albizottságaiban zajlottak.⁴³ A televízió által közvetített plenáris ülések háttérben zajló párbeszéd számos alkalommal heves vitákba torkollott (visszatérő konfliktust jelentett például a bér-emelések vagy a preventív cenzúra szükségességének kérdése), melyek esetében öt alkalommal is Wałęsa és Kiszczak négyszemközti egyeztetéseire volt szükség a diskurzus továbblendítéséhez.⁴⁴

A kerekasztal-tárgyalások 1989. április 5-i⁴⁵ plenáris ülésén prezentált legfontosabb politikai eredmények a következők voltak:

⁴² Rafał ŁATKA: Osoba numer 2 w polskim Kościele. Kardynał Franciszek Macharski wobec rzeczywistości politycznej w ostatniej dekadzie PRL (1979–1989). [A lengyel egyház második embere. Franciszek Macharski érsek és a politikai valóság a Lengyel Népköztársaság utolsó évtizedében (1979–1989).] In: Rafał ŁATKA (red.): *Biskupi w rzeczywistości politycznej Polski „ludowej”*. [Püspökök a „népi” Lengyelország politikai valóságában.] IPN, Warszawa, 2020. 308.

⁴³ A közkeletűvé vált „kerekasztal-tárgyalások” kifejezés alkalmazásakor érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy magánál a Kerekasztalnál csupán az ünnepélyes megnyitón, valamint a záróalkalmon foglaltak helyet a felek. Rafał OPULSKI: I. m. 45.

⁴⁴ MITROVITS Miklós: *A remény hónapjai... A lengyel Szolidaritás és a szovjet politika 1980–1981*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 296.

⁴⁵ A tárgyalások valódi lezárásának azonban április 17-ét tekinthetjük, mikor a varsói Vajdasági Bíróság bejegyezte a Szolidaritás Szakszervezetet. Grzegorz KUCHARCZYK: *Polska myśl polityczna po roku 1939*. [Lengyel politikai gondolkodás 1939 után.] Wydawnictwo Dębogóra, Dębogóra, 2009. 140.

- a Szolidaritás Szakszervezet újbóli, azonban sztrájkjog nélküli⁴⁶ legalizálása;
- a szenátus visszaállítása;⁴⁷
- a Lengyel Népköztársaság elnöki intézményének létrehozása az Államtanács helyén;
- megegyezés arról, hogy az új, demokratikus alkotmányt és választójogi törvényt kidolgozó parlamentbe kompromisszumos választások útján kerülnek be a képviselők.

Ez utóbbi megállapodás keretében olyan kompromisszum született, amelynek értelmében a szenátusban a képviselői helyek mindegyikét, a szejmben viszont csak harmincöt százalékát töltötték be szabad választások révén.⁴⁸ Utóbbiban a képviselői helyek hatvan százalékát ugyanis a LEMP és szatellitpártjai, míg öt százalékát egyes katolikus szervezetek (PAX, Lengyel Keresztény Társadalmi Szövetség, Keresztény Társadalmi Unió) számára tartották fent.⁴⁹

Nem véletlen azonban a „politikai” jelző használata az eredmények vonatkozásában, ugyanis gazdasági téren semmilyen érdemi döntés nem született az új berendezkedés mibenlétéről, annak ellenére, hogy elsőként a gazdasági munkacsoport kezdte meg működését. Igaz, e téren már a kiindulópontok is ugyancsak ingatagok voltak, sőt, Maja Łatyńska politológus szerint kijelenthető, hogy az Állampolgári Bizottság konkrét gazdasági program nélkül telepedett le a Kerekasztalhoz.⁵⁰

A két fordulóban, 1989. június 4-én és 18-án megrendezett kompromisszumos (kritikusabb hangvétellel fogalmazva félszabad) választásokon az Állampolgári Bizottság elsőpró sikert

⁴⁶ Witold PRONOBIS: *Polska i świat w XX wieku*. [Lengyelország és a világ a XX. században.] Editions Spotkania, Warszawa, 1991. 487.

⁴⁷ A lengyel országgyűlés hagyományosan kétkamarás, az alsóház elnevezése szejm, a felsőé pedig szenátus. Utóbbi egy 1946-os, meghamisított népszavazással törölték el, mivel kontinuitást jelentett volna a II. Lengyel Köztársasággal.

⁴⁸ TISCHLER János: I. m. 143–144.

⁴⁹ PÁNDI Lajos (szerk.): *A kelet-európai diktatúrák bukása. Dokumentumgyűjtemény 1985–1995*. Mozaik Oktatási Stúdió, Szeged, 1996. 128.

⁵⁰ Maja ŁATYŃSKA: Lengyelország. In: Larry GARBER–Eric C. BJORNlund: *A demokrácia új határvidékei. Választások Közép-Kelet-Európában 1990*. Osiris Kiadó, Budapest, 1994. 126.

könyvelhetett el.⁵¹ A számukra elérhető alsóházi helyek mind egyikét megszerezték, és ez egyetlen kivétellel igaz volt a szenátusra is, így végképp megerősítették hegemoniájukat az opposíció térfelén. Ezzel párhuzamosan ugyanakkor a kerekasztal-megállapodásban rögzítetteknek köszönhetően az államhatalom súlyos veresége ellenére is parlamenti többséghez jutott. E különös helyzetre Adam Michnik kínált megoldást a *Gazeta Wyborcza*⁵² július 3-i vezércikkében: „Tiétek az államelnök, miénk a miniszterelnök.” A számos vélemény által elhamarkodottnak ítélt ötletet Wałęsa felkarolta, és ami igazán fontos, hogy a szovjet vezetés sem támasztott ellene kifogást, ugyanis lengyel belügyként tekintett a kérdésre. Jaruzelski végül el is fogadta jelölését a köztársasági elnöki posztra, a Szolidaritás pedig nem állított ellenjelöltet. A kikövezett út ellenére július 19-én a nemzetgyűlés mégis csupán egyszavazatnyi többséggel választotta államfővé Jaruzelskit, mivel mindegyik frakcióból érkeztek ellenszavazatok. Utódja a LEMP KB első titkári pozíciójában a választások után a kormányával együtt lemondó Rakowski lett.⁵³

Eközben a kormányállitás kérdésében a mérleg nyelvét a Demokrata Párt és az Egyesült Néppárt jelentették: az ő képviselőkkel együtt mind a LEMP országgyűlési csoportjának, mind pedig az Állampolgári Frakciónak meg lehetett volna a parlamenti többsége. Utóbbinak nem járt sikerrel a csatlós pártok megnyerésére tett első kísérlete, így 1989. augusztus 2-án a szejm végül Kiszczak miniszterelnök-jelöltségét támogatta, annak ellenére, hogy egyértelmű volt, LEMP-tag vezetésével nem jöhet létre olyan

⁵¹ Ezért sokat tett a lengyel katolikus egyház is, amely a Kerekasztalnál gyakorolt megfigyelői-moderátori szerepét hátrahagyva a választási kampányban jelentős támogatást nyújtott a szószékekről az Állampolgári Bizottságnak, különösen azokon a vidéki területeken, ahol a Szolidaritás nem volt erős, jelöltjei pedig ismeretlennek számítottak. Reinhold VETTER: I. m. 309.

⁵² Az újság a korábban 50–70 ezer példányban megjelent szamizdatlap, a *Tygodnik Mazowsze* legális folytatásaként első ízben 1989. május 8-án, az Állampolgári Bizottság kampánylapjaként látott napvilágot, ám az 1989. júniusi választásokat, illetve a Mazowiecki-kormány felállítását követő hatalmi harcok során fokozatosan egy független társadalmi-politikai napilappá vált. Főszerkesztője a kezdetektől Adam Michnik.

⁵³ TISCHLER János: I. m. 144–145

kabinet, amely rendelkezne a gazdasági válsággal szembeni hatékony küzdelemhez elengedhetetlen társadalmi bizalommal.⁵⁴

Hosszas parlamenten kívüli alkudozások után a Demokrata Párt és az Egyesült Néppárt végül nyitottnak bizonyultak az Állampolgári Bizottság vezetőinek közeledésére, így az ellehetlenült helyzetű Kiszczak lemondása és a Szovjetunió vezetésének ez utóbbit illető jóváhagyása⁵⁵ után 1989. augusztus 24-én Tadeusz Mazowiecki⁵⁶ alakíthatta meg miniszterelnökként kormányát.⁵⁷ A korlátozott változások jegyében a kabinetbe a LEMP négy tagot delegált, olyan kulcsfontosságú tárcák élére, mint a belügy, a nemzetvédelem, a külkereskedelem és a közlekedés.⁵⁸ A pénzügyminiszteri posztot miniszterelnök-helyettesként a párton kívüli Leszek Balcerowicz kapta: az általa kezdeményezett gazdasági sokkterápia volt hivatott kivezetni az államot a továbbra is reménytelennek tetsző gazdasági helyzetből.⁵⁹ A rendszerváltásnak a kerekasztal-tárgyalásokon megalapozott politikai oldala azonban csupán 1990–1991-ben zárult le. 1990. szeptember 19-én Jaruzelski bejelentette, hogy le kívánja rövidíteni elnöksége időtartamát,⁶⁰ majd szeptember 27-én a szejm rendeletben módosította a köztársasági elnök választásának módját közvettről közvetlenre.⁶¹ Az elnökválasztás december 9-én megrendezett második fordulójában a szavazatok közel hetvenöt százalékát begyűjtve Wałęsa diadalmaskodott.⁶² 1991-ben pedig immár nem kompromisszumos országgyűlési választásokat rendeztek, az utolsók között az egykori keleti blokk országaiban.

⁵⁴ ANTONI DUDEK: *Pierwsze lata III Rzeczypospolitej*. I. m. 70–72.

⁵⁵ PÁNDI Lajos (szerk.): I. m. 70.

⁵⁶ Tadeusz Mazowiecki (1927–2013) katolikus aktivista, a *Tygodnik Solidarność* főszerkesztője, maga is a kerekasztal-tárgyalások résztvevője.

⁵⁷ TISCHLER János: I. m. 145.

⁵⁸ TÁLAS Péter: I. m. 55.

⁵⁹ TISCHLER János: I. m. 146.

⁶⁰ TÁLAS Péter: *Rendszerváltás és többpártrendszer Lengyelországban 1989–1994*. (Kandidátusi értekezés.) Budapest, 1994. 91.

⁶¹ TÁLAS Péter: *Rendszerváltás és többpártrendszer Lengyelországban I. I. m. 60.*

⁶² Reinhold VETTER: I. m. 381.

A tárgyalások egyidejű kritikája és a magyar ellenzéki recepció

Államhatalom és ellenzék tárgyalásait a kezdetektől számos kritika érte (közvetítőcsatornáit tekintve hol tüntetések formájában, hol pedig illegálisan megjelenő sajtótermékek hasábjain), sőt, Wałęsa és Kiszczak 1988. augusztus 31-én kezdődő megbeszélései az addigi leglátványosabb módon polarizálták az ellenzéki erőket. Az elsőként jelentkező bírálatok elvi-erkölcsi jellegűek voltak, melyek nyitányaként a Harcoló Szolidaritást (Solidarność Walcząca) vezető Kornel Morawiecki jelentette ki, hogy a hatalommal folytatott párbeszédet politikai és morális értelemben is hibának tartja.⁶³ Más megközelítésből, de hasonló álláspontra jutott a Szolidaritás Országos Egyeztető Bizottságának Munkacsoportja (Grupa Robocza Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność”) is. Az ő kritikájuk 1980 augusztus–szeptemberéhez és 1981 márciusához hasonlóan ezúttal is a sztrájkok önkényesnek ítélt beszüntetésére irányult.⁶⁴ Eközben a radikális antikommunista csoportok a hatalommal kompromisszumot keresőket a kommunista vezetés leglátványosabb bűneire – az 1956-os poznańi munkásfelkelés vérbe fojtására, 1970 és 1981 sortűzeire, vagy 1968 és 1976 adminisztratív és egzisztenciális elnyomására – rámutatva támadták. A rezsimmel tárgyalókat ugyanakkor részben éppen az motiválta, hogy elkerüljék a hasonló, vérontással járó eseteket,⁶⁵ melyeket kódolva láttak egy nem konszenzusos rendszerváltásban. Leszek Moczulski, a Független Lengyelország Konföderációja (Konfederacja Polski Niepodległej) vezetője *Rewolucja bez rewolucji* (Forradalom forradalom nélkül) című munkájában azonban éppen azt az ellenzé-

⁶³ Sebastian LIGARSKI: Wolni i solidarni. Solidarność Walcząca a wybory w 1989 roku. [Szabadon és szolidárisan. A Harcoló Szolidaritás és az 1989-es választások.] *Biuletyn IPN*, 2019/4. 93.

⁶⁴ Antoni DUDEK: *Reglamentowana rewolucja*. I. m. 21–22.

⁶⁵ Adam Michnik már 1976-ban megjelent esszéjében, az *Új evolucionizmus*-ban világosan kifejtette, hogy a rendszer megváltoztatása nem követelhet újabb emberéleteket. Magyarul is olvasható: Adam MICHNIK: *Új evolucionizmus*. In: Adam JAGODZIŃSKI (szerk.): *Gondban a bohóc*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1996. 19–33.

ki attitűdöt bírálta, mely a LEMP-pel közösen levezényelt rendszerváltás egyetlen alternatívájaként a káoszt látja.⁶⁶

A Szolidaritás vezetőségét az erőszak elkerülése mellett azonban az is hajtotta, hogy a rendszer semmiféle jogi garanciát nem nyújtott működésükre – nélkülözhetetlenné kellett hát válniuk a számára. Az ellenzék radikális jobboldali csoportjai továbbá akaratlanul is Wałęsáék kezére játszottak azzal, hogy a már jóval korábban megkezdett detotalizálási folyamatot tudomásul nem véve, és a fogalom eredeti jelentését ignorálva folyamatosan totalitáriusként hivatkoztak a rendszerre. Ezzel hozzájárultak a konstruktív ellenzék legitimizálásához, hiszen így utóbbiak a késő Jaruzelski-rendszer valósága helyett egy totalitáriánus hatalom térdre kényszerítőinek szerepében tetszelegtek.⁶⁷

Magukat a kerekasztal-tárgyalásokat már némileg gyakorlatiasabb kritikák is érték, még ha felhajtóerejük a korábbiakhoz hasonlóan inkább indulati jellegű is volt. Ezek közé tartozott a tárgyaló felek legitimitásának kérdése. Az úgynevezett Rendszerellenes Ellenzék Kongresszusa (Kongres Opozycji Antyustrojowej) első, 1989. február 25-i ülésén a részt vevő szervezetek kinyilvánították, hogy Wałęsa és köre a tárgyalásokon sem az ellenzék, sem pedig a Szolidaritás egészét nem képviseli.⁶⁸ A Kerekasztal körén kívül tevékenykedők kapcsolódó álláspontját azonban legfrappánsabban talán Karol Modzelewski⁶⁹ foglalta össze: „a Kerekasztal az elitek megegyezése, nem létező hadseregek tábornokainak kompromisszuma volt”.⁷⁰ Ez a meg-

⁶⁶ Archiwum Akt Nowych (AAN), Zbiór dokumentów, prasy i druków zwartych opozycji politycznej, sygn. III/556. Leszek MOCZULSKI: *Rewolucja bez rewolucji. [Forradalom forradalom nélkül] Droga, 1979/7. 6.*

⁶⁷ Ez a jelenség korántsem egyedül Lengyelországban figyelhető meg, sőt, csupán Románia tekinthető valóban olyan államnak, melynek esetében a rendszerváltás a személyi kultuszra is irányuló desztalinizáció sikereként értelmezhető. Andrzej WALICKI: *Totalitarianism and Detotalitarization: The Case of Poland. The Review of Politics, 1996/3. 525.*

⁶⁸ Ryszard TERLECKI: I. m. 154.

⁶⁹ Karol Modzelewski (1937–2019) már az 1960-as évektől a lengyel ellenzék egyik vezéralakja, Jacek Kuroń-nal együtt a „Nyílt levél” megfogalmazója, a Szolidaritás név ötletgazdája. A hadiállapot bevezetésekor internálták.

⁷⁰ A nem melleleg történész szerző azonban ugyanezen írásában azt is hangsúlyozza, hogy a kerekasztal-tárgyalásokra összességében sikerként tekint,

közelítés ugyanakkor még a regnáló állampárt minimum kétséges minőségű felhatalmazásának tudatában is problematikus, méghozzá több szempontból. Egyrészt a Szolidaritás – melynek jogi, politikai legitimitása hivatalos elismerés híján nem is lehetett – jelentős társadalmi támogatottsággal rendelkezett,⁷¹ ami az államhatalom számára is fontos volt, mivel ettől várta a megköendő kompromisszum legitimálását. Pontosan fogalmazott egy 1989. januári beszélgetésen Andrzej Wajda filmrendező, amikor azt mondta, hogy Walesát azért hívták meg a Kerekasztalhoz, mert „Lengyelországban az emberek a villanyszerelőknek hisznek, nem a tábornoakoknak”, utóbbiak pedig társadalmi jóváhagyást keresnek ahhoz, hogy változtatni merjenek a fennálló helyzeten.⁷² A tárgyalásokkal kapcsolatban Adam J. Socha a *Posłaniec Warmiński*, egy kéthetente megjelenő katolikus lap hasábjain kijelentette, hogy a hatalom azért siet ennyire a változtatásokkal, mert a következő gazdasági krach – negyvenöt év kommunizmus betetőzése – idején szeretne maga mellett tudni egy olyan konstruktív ellenzékot, amellyel megoszthatja a felelősséget.⁷³ Még sarkosabban fogalmazott a gdański Alternatív Társadalom Mozgalom (Ruch Społeczeństwa Alternatywnego) berkeiből Janusz Waluszko, aki szerint a Kerekasztal csak a kommunista stílusú elnyomás és a gazdasági kizsákmányolás újabb eszköze.⁷⁴

Természetesen a Szolidaritás és az Állampolgári Bizottság sorain belül is felmerültek kételyek a legitimitás kérdésében. Wojciech Lamentowicz (maga is a tárgyalások résztvevője) a Kerekasztalnál helyet foglalók helyzetével kapcsolatban úgy vélte, hogy az egyik oldalnak van társadalmi felhatalmazása,

mivel biztosították a békés úton történő rendszerváltást. Karol MODZELEWSKI: Jaruzelski utat tört Balcerowicz előtt. *Eszmélet*, 2014/2. 162.

⁷¹ Korabeli, a Szolidaritás tömbjén belülről és azon kívülről egyaránt érkező kritikák ezzel kapcsolatban arra mutattak rá, hogy e támogatás a szakszervezetnek szól, nem pedig a politikai szárnynak, illetve az abból önhatalmúlag kialakított Állampolgári Bizottságnak.

⁷² AAN, Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk, kat. A, sygn. 3925. Informacja o ingerencjach dokonanych w styczniu 1989. DIN-pf- 041/1/89.

⁷³ AAN, sygn. 3925, DIN-pf- 041/2/89.

⁷⁴ Uo. DIN-pf- 041/3/89.

de el vannak zárva a politikai döntésektől, míg a másik oldalon ülők támogatottság nélküli hatalomgyakorlók.⁷⁵ Mindazonáltal, Karol Modzelewski fent idézett szavait szó szerint véve azt sem szabad elfelejteni, hogy a LEMP (és tábornokai) mögött nagyon is létező – a lengyel mellett a még az országban állomásozó szovjet – hadseregek álltak. Szem előtt tartandó továbbá az is, hogy a kelet-közép-európai rendszerváltások „lemenedzselőinek” legitimitását döntő mértékben befolyásolta a nyugati támogatás, melyet Lengyelországban egyértelműen Wałęsa és a LEMP tárgyalópartnersége tudhatott magáénak.

Az elégedetlenséget ugyanakkor tovább fokozták a gyorsan szárnyra kapó, a Szolidaritás jobbszárnyának egyre inkább háttérbe szoruló tagjai által is szított összeesküvés-elméletek.⁷⁶ Ezek azt hirdették, hogy a valódi megegyezések, melyek keretében a Szolidaritás elitje bizonyos vezető pozíciókért cserébe átmenti a LEMP-nómenklatúrát az új rendszerbe, a Belügyminisztérium magdalenkai villájában köttetnek meg.⁷⁷ A kelet-közép-európai rendszerváltások egy valós jelensége – a pártnómenklatúrák tagjainak tőkésékké alakulása⁷⁸ – kontextusából kiforgatva így sokak szemében az ellenséggel történő lepaktálás szimbólumává tette a hatalommal folytatott diskurzust. Ezen a ponton kell szót ejteni a sajtó hasábjain zajló permanens – más-más résztvevőkkel és platformokon, de a mai napig dúló – háborúról a Harcoló Szolidaritás és a Szolidaritás között, melynek során előbbi személyesen Wałęsát támadta ügynökmúltja miatt. A szakszervezet vezetője 1970 decembere és 1976 júniusa között „Bolek” fedőnéven az Állambiztonsági Szolgálat beszervezett ügynöke volt, mely információt lejárataására maga a titkosszolgálat kezdte a

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Reinhold VETTER: I. m. 285.

⁷⁷ TISCHLER János: I. m. 142–143. A rózsadombi paktum képében Magyarországon is keletkezett olyan – elsősorban radikális jobboldali körök táplálta – összeesküvés-elmélet, amely szerint a szocialista elit titkos, szovjet-amerikai-izraeli közreműködéssel zajló tárgyalások révén mentette át magát az új rendszer vezető pozícióiba.

⁷⁸ A tervezgatók megreformálhatatlanságát és az állami koncentráció elkerülhetetlen bukását látva a pártállami elitek a „piacos” többpártrendszerrel várták hatalmi pozíciókban maradásuk biztosítását.

hadiállapot bevezetését követően elhinteni. Ellenzéki részről az ügynökvád Wałęsa 1988–1989-es tárgyalópozícióit látva tovább erősödött, 1992 júniusában pedig az akkor már a köztársasági elnöki posztot betöltő egykori szakszervezeti vezető nemes egyszerűséggel feloszlatta Jan Olszewski lusztrációs határozatot előkészítő kormányát.⁷⁹ Dokumentumok Wałęsa ügynöktevékenységéről ugyanakkor csupán 2016-ban, a megelőző évben elhunyt Czesław Kiszcak lakásáról kerültek elő.

A kerekasztal-tárgyalásokat záró megállapodásnak különösen a kompromisszumos választásokra vonatkozó pontja váltott ki dühöt a partvonalra szorult ellenzéki csoportok többségéből, hiszen a szabad választások megrendezése legfontosabb követeléseik közé tartozott. A rendszerellenes ellenzék már említett első kongresszusán legfőbb célként foglalta közös nyilatkozatba az átfogó, a LEMP monopolhelyzetét megtörő demokratizálást, méghozzá teljesen szabad, alkotmányozó választások révén.⁸⁰ A választásokkal szembeni ellenérzések összefoglalását adta a Harcoló Fiatalok Föderációja (Federacja Młodzieży Walczącej) gdański szárnya által a szervezet Országos Bizottsága elé terjesztett *Bojkot Wyborów* című nyilatkozat. Eszerint a választási bojkott „politikai parancs és morális kötelesség minden lengyel számára”, hiszen a szavazással egy olyan hatalmat legitimálnának, „amelynek kezeihez a Honi Hadsereg katonáinak, a poznańi és tenger melléki munkásoknak a vére, valamint a hadiállapot tragédiájának bűnei tapadnak”.⁸¹

Azonban nem mindegyik érintett szervezet reagált elítélőleg a megállapodásra, sőt, a Független Diákszövetség kifejezetten támogatta a választásokra készülő Szolidaritást. A bejegyzése

⁷⁹ MITROVITS Miklós: A történelem kriminalizálása a rendszerváltás után. A cseh, a lengyel és a magyar gyakorlat összehasonlító vizsgálata. *Eszmélet*, 2012/2. 106.

⁸⁰ Antoni DUDEK: *Pierwsze lata III Rzeczypospolitej*. I. m. 40–41.

⁸¹ Jarosław WASOWIC: „Nie pójdziemy na wybory!” Akcje bojkotu wyborów organizowane przez młodzieżowe organizacje niezależne w Gdańsku w latach 1984–1988. [„Nem megyünk el választani!” Független ifjúsági diákszervezetek választási bojkottakciói Gdańskban, 1984–1988.] In: Sebastian LIGARSKI–Michał SIEDZIAKO (red.): *Wybory i referenda w PRL*. [Választások és népszavazások a Lengyel Népköztársaságban.] IPN, Szczecin, 2014. 757.

újébóli bírósági elutasítása és a miliciának a tárgyalásról távozó diákokkal szembeni brutális fellépése miatti tiltakozó sztrájkot például korlátozott időre – 1989. május 23-tól 25-e este nyolc óráig – hirdette meg, hogy a lehető legkevésbé zavarja meg a konstruktív ellenzék kampányát.⁸² Ennél is tovább ment a Független Lengyelország Konföderációja, amely el is indult a választásokon (néhány jelöltet a Szolidaritás Országos Egyeztető Bizottságának munkacsoportja is állított). Tizenhat jelöltet állítottak a szejmbe, hatot pedig a szenátusba, miután a magát 1979-es megalakulásától fogva politikai pártként definiáló szervezetet vezető Leszek Moczulski elutasította az Állampolgári Bizottság mindössze három helyet kínáló ajánlatát.⁸³ A Konföderáció választási programjában – mely megegyezett a szervezet 1989 márciusában megrendezett III. kongresszusán elfogadott célkitűzésekkel – azzal a meglehetősen kifacsart érveléssel indokolta részvételét, hogy ha csupán konstruktív ellenzékiek kandidálnának a képviselői helyekért, akkor olybá tűnhetne, hogy a lengyel társadalom legalizálja a fennálló, még mindig a hadiállapot felelősei által dominált rendszert.⁸⁴ A döntés heves vitákat váltott ki a párton belül: a toruńi alapszervezet például még a választások után is úgy fogalmazott, hogy a vezetők így „a lengyel társadalmat gúzsba kötő” kerekasztal-megegyezés letéteményeseivel közösködtek.⁸⁵

A választásokat követően Jaruzelskinek az Állampolgári Bizottság hallgatólagos jóváhagyásával történő elnökké választása bizonyult a következő olyan fejleménynek, amely tiltakozó akciókat vont maga után,⁸⁶ és újabb bírálatokat váltott ki a rendszerellenes ellenzék soraiból,⁸⁷ melyeket Mazowiecki kormány-

⁸² *Centrum Informacji Akademickiej (CIA) Niezależnego Zrzeszenia Studentów*, 1989. (Biuletyn Strajkowy) 1.

⁸³ Antoni DUDEK: *Pierwsze lata III Rzeczypospolitej*. I. m. 51.

⁸⁴ Lengyel Kutatóintézet és Múzeum Levéltára, 5/151., Program wyborczy Konfederacji Polski Niepodległej.

⁸⁵ Uo., 5/150., Komunikat KPN Toruń na 8 sierpnia 1989 r.

⁸⁶ Witold PRONOBIS: I. m. 488.

⁸⁷ Wojciech Myślecki, a Harcoló Szolidaritás egyik vezető aktivistája a lengyel ellenzék elsődleges feladatának és erkölcsi kötelességének nevezte a Jaruzelskihez hasonló emberek kitörlését a politikai színtérről. AAN, sygn. 3925, DIN-pf-041/5/89.

fővé választása sem tudott enyhíteni.⁸⁸ A kerekasztal-tárgyalásokkal útjára indított politikai átalakulással történő kényszerű szembenézés ugyanakkor legkésőbb 1990 derekára kifogta a szelet a szóban forgó szervezetek vitorláiból, melyek nem tudtak érdemi támogatottságra szert tenni kritikájukhoz. Kudarcot vallottak – a katasztrofális gazdasági helyzettel küzdve igen erősen apolitikussá váló⁸⁹ – lengyel társadalomban jelen lévő elégedetlenség becsatornázásában, mivel a többség ekkor már nem bizonyult nyitottnak a radikális megoldásokra. Azon szervezetek pedig, melyek a Lengyel Népköztársaságot megszállt országgént, az államhatalommal folytatott bárminemű kompromisszumkeresést pedig kollaborációként kezelték, kimondottan taszították a békés átalakulásra vágyó társadalmat.⁹⁰

Hasonlóan éles hangvételű vélemények felbukkantak a magyar Kerekasztalokkal, az Ellenzékivel, majd a Nemzetivel szemben is, holott ezek az oppozíció jóval szélesebb spektrumát vonták be a rendszerváltó tárgyalásokba, mint a lengyel esetben. Az így is körön kívül rekedt szervezetek bírálatai a kapcsolódó lengyel megnyilvánulásokra rímelve mindenekelőtt a legitimitás, valamint a politikai és gazdasági pozíciók újraelosztásának témakörére reflektáltak. A Magyar Október Pártot vezető Krassó György egyenesen az „elíttek osztozkodásáról” beszélt.⁹¹

Összességében a magyar ellenzéki körök változó mértékben ugyan, de már az 1970-es évek második felétől odafigyeltek Lengyelországra, mely orientáció különösen megélné a Szolidaritás megszületésének időszakában. A példa azonban nem bizonyult ragadósnak: a legitimitását a felszín felett tartani igyekvő, életszínvonal-politikával⁹² és a társadalom megosztásával operáló Kádár-rendszer sikerrel vette elejét annak,

⁸⁸ TÁLAS Péter: Rendszerváltás és többpártrendszer Lengyelországban I. I. m. 55.

⁸⁹ Michał PRZEPERSKI: I. m. 106–107.

⁹⁰ Andrzej WALICKI: I. m. 526.

⁹¹ BOZÓKI András: Statárium és happening. Interjú Krassó Györggyel. In: HAFNER Mónika–ZSILLE Zoltán (szerk.): *Maradj velünk! Krassó György írásai*. MagánZárka Kiadó, Budapest, 1991. 378.

⁹² SZALAI Erzsébet: I. m. 55–56.

hogy a szintén erősen fragmentált, a közvéleménytől elszigetelt⁹³ magyar ellenzék a regnáló rezsimre nyomást gyakorolni képes tömegszervezetet hozzon létre. Kiemelendő azonban, hogy az opozíció teoretikusai ilyesmire nem is igazán gondoltak: mivel a súlyos gazdasági válság mindenféle ellenzéki nyomástól függetlenül is politikai liberalizációra készítette a lengyelországi fejleményeket ugyancsak árgus szemmel követő Magyar Szocialista Munkáspártot (MSZMP), mely a LEMP-pel ellentétben érdemi mozgástérrel rendelkező reformkommunista politikusokat is a soraiban tudhatott, az ellenzék vezetői megerősítve látták, hogy az egypártrendszer magától össze fog omlani. A rendszerváltás gyakorlati megvalósításának lehetőségeit vizsgálva azonban elsődleges forrásuknak a lengyel kerekasztal-tárgyalások bizonyultak, melyeket nem csupán „magyar Szolidaritás”, de „magyar Állampolgári Bizottság”, egy karakteres vezető és a tömegek felhajtóereje hiányában figyeltek érdeklődve.

Érdemes megfigyelni a magyar ellenzék két vezető szervezetének, az MDF-nek és az SZDSZ-nek a lengyel eseményekhez történő hozzáállását is. Előbbi kezdetben tartózkodóbb álláspontot foglalt el e téren, mivel sokkal inkább egy alkotmányozó nemzetgyűlésben gondolkodott, mintsem a kerekasztal-megoldásban, melynek alapvetően demokratikus voltától féltette domináns szerepét.⁹⁴ Ezzel ellentétben az SZDSZ, melynek számos prominens tagja évtizedes múltra visszatekintő kapcsolatokat ápolt a lengyel ellenzékkel,⁹⁵ sokáig kimondottan példaértékűként tekintett a lengyel eredményekre, ám egy Jaruzelski államfővé választásához hasonló forгатókönyvet mindenképp el akart kerülni, melyre a köztársasági elnök közvetett, a szabadon és demokratikusan választott országgyűlés általi megválasztása esetén nagyobb esélyt látott, mint ha közvetlen voksolásra kerülne sor.⁹⁶

⁹³ RIPP Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2006. 40.

⁹⁴ Uo. 315.

⁹⁵ Részletesebben lásd MITROVITS Miklós: *Tiltott kapcsolat. A magyar–lengyel ellenzéki együttműködés 1976–1989*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2020.

⁹⁶ CSIZMADIA Ervin: *Utak a pártosodáshoz. Az MDF és az SZDSZ megszerveződése*. In: BIHARI Mihály (szerk.): *A többpártrendszer kialakulása Magyarországon. 1985–1991*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1992. 23.

A magyar szereplők igyekeztek folyamatosan monitorozni is a lengyel tárgyalásokat, amelyekkel kapcsolatban az Ellenzéki Kerekasztal egy komoly, a varsói kerekasztal-megállapodás ismeretében már kifejezetten élessé váló és igencsak elhúzódó vitának is helyt adott. Ennek fókuszában az állt, hogy merészebbnek vagy éppen visszafogottabbnak kell-e lennie a magyar ellenzéknek a lengyelhez képest. A későbbi események a Fideszt vezető Orbán Viktor itt elhangzott érvelését igazolták, miszerint éppen azért van szükség a Szolidaritásénál határozottabb fellépésre, mert a gyengébb és megosztottabb magyar ellenzék egy sikertelen Kerekasztal után nem fog második esélyt kapni arra, hogy akaratát rákényszerítse az államhatalomra, míg a lényegesen kiterjedtebb és szervezettebb lengyel opposíció erejének tudatában megengedheti magának a visszafogottságot.⁹⁷ Szinte teljesen hasonlóan fogalmazott Kis János 1989 májusában a *Beszélő* hasábjain, rámutatva a fő különbségre: „Lech Wałęsa nem a júniusi választásokon válik a lengyel munkásság vezetőjévé. Egy páratlanul nagy tömegmozgalom csaknem tízévnyi kemény küzdelmei vannak mögötte.”⁹⁸

Utóhang

A kerekasztal-tárgyalásoknak Lengyelországban egy olyan átlamban kellett megteremteniük a demokratikus átalakulás kereteit, melyben a polgári demokrácia érdemi hagyományának – valamint magának a cselekvőképes állapotban lévő polgárságnak – híján ennek komoly történeti korlátjai voltak. Ezen okból kifolyólag magát a rendszerváltást sem lehetett demokratikus alapokon levezényelni. A fennmaradó lehetőségek közül a forradalmi jellegűt maga a kompromisszumos megoldás segített meg-

⁹⁷ Arkadiusz BARNAS–BOZÓKI András–TAMÁS Pál: A lengyel kerekasztal (Beszélgetés 2009. június 8-án a Lengyel Intézetben). *Lettre*, 2009/3. Forrás: http://epa.oszk.hu/00000/00012/00058/lengyel_kerek.htm (Letöltve: 2021. 10. 31.)

⁹⁸ Kis János: A visszaszámlálás megkezdődött. *Beszélő*, 1989/2. 9. Idézi: MITROVITS Miklós: *Tiltott kapcsolat*. I. m. 254.

előzni, melynek során az elitek „lendítették át” a társadalmat a demokráciába és a piacgazdaságba, átalakítva a tulajdonviszonyokat, és ha átkonvertált formában is, de lehetőség szerint megőrizve privilegizált pozícióikat.⁹⁹ Mindezek fényében érthető, miért okoz nehézséget a rendszerváltás folyamatának és különösen a kerekasztal-tárgyalásoknak a lengyel történelemben utólagosan történő szerves beillesztése. A publicisztika világa szivárog be újra és újra a történettudományba akkor, amikor az 1989. április 5-i záró megállapodás egyedül „bölcshözjárás” vagy „árulás” lehet.¹⁰⁰ Erről legélesebben azok a politikai fősodorban zajló – így e tanulmány kereteit meghaladó – küzdelmek tanúskodnak, amelyek keretében az 1989-ben még Wałęsát támogató Kaczyński fivérek az ezredfordulót követően meghirdették a IV. Köztársaság létrehozásának igényét a kerekasztal-tárgyalások során megalkotott, eredendően rossznak titulált III. helyén.

⁹⁹ SZALAI Erzsébet: I. m. 67.

¹⁰⁰ Michał PRZEPERSKI: I. m. 97.